

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

УДК 94:377(477.43)

Юрій Мицик, Інна Тарасенко

З ІСТОРІЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ: МЕЖИБІЗЬКЕ ПОВІТОВЕ УЧИЛИЩЕ

У статті на основі архівних документів характеризується діяльність Межибізького повітового училища впродовж 1819-1843 рр. з перервами. Звертається увага на зміст, форми та методи організації навчальної діяльності у ньому. Визначається роль і значення цього навчального закладу в системі освіти тогочасної України.

Ключові слова: *повітове училище, Межибіж, викладачі училища, ланкастерівська школа.*

Важлива сторінка історії старого Межибожа, пов'язана з повітовим училищем, минуле якого майже не досліджувалося. В ході пошукової роботи над збірником документів «Старий Межибіж» ми звернули увагу на фонд №707 («Віленський університет») Центрального державного історичного архіву України у Києві, який охоплює період з 1803 по 1832 рр. (Далі будемо вказувати тільки на номер справи з цього фонду).

Тут знаходимо масу документів з історії освітніх установ не тільки Литви й Білорусі, але й України, насамперед Волині й Поділля (Кам'янець-Подільський, Крем'янець, Вінниця, Бар, Немирів, Ярмолинці та ін., в т. ч. й Межибіж). Ці документи майже не вивчалися істориками ще й тому, що багато з них писано польською мовою. Значну роль у розвитку освіти на Поділлі відігравав Адам Чорторійський (Чорторійський) (1770-1861) – представник старовинного українського князівського роду, який ще у першій половині XVII ст. геть сполонізувався. Цей князь був сенатором, міністром іноземних справ Російської імперії (1804-1806), з 1803 р. – до сер. 20-х рр. XIX ст. почителем Віленського навчального округу, фактично міністром освіти Литви, Білорусі й Правобережної України, видатним меценатом. Брав активну участь у польському повстанні 1830-1831 рр., після його поразки емігрував до Франції, де став одним з лідерів польського національно-визвольного руху, за що царат конфіскував всі його володіння.

Ще в часи свого попечительства князь дбав про розвиток освіти і не забував одне з своїх містечок – Межибіж. 12 вересня 1818 р. було укладено договір, на підставі якого у Межибожі мало бути створено училище (школа) Летичівського повіту (на той час у Поділлі було лише два подібних училища – у Барі й Немирові), якому князь передавав свій замок з навколишніми землями, з підвалами, які орендували купці, зобов'язався протягом трьох років розбудувати його приміщення, забезпечити училище (на 150-300 учнів) всім необхідним (меблі, книги тощо), призначити 8 вчителів, а собі лишив право призначення шкільного капелана, якому мав сам оплачувати його труди. 13 листопада 1818 р. Чарторийський виклав свій план-проект училища міністру освіти О. Голіцину¹. Звичайно, князь дбав і про збереження замку, перебування училища в якому не дало б йому руйнуватися². Одночасно велися переговори князя з архітектором Орловським, який склав план замку і проект його реставрації³, з ректором С. Малевським Віленського університету⁴. Листувався князь з приводу училища і з тодішнім міністром Російської імперії О. Голіциним, який подав проект (разом з планом реставрації замку) царю Миколі I (листопад 1818 – січень 1819), на що була дана позитивна резолюція⁵. Врешті, 10 жовтня 1819 р. було урочисте відкриття повітового училища, на котре з'їхалася повітова шляхта, вище католицьке духовенство Поділля⁶. Про цю подію навіть писала віленська газета «Kuryer Litewski».

Але водночас виникли розбіжності в питаннях фінансування реставраційних робіт у замку, бо школа «потягти» це питання не могла, а князь дуже обтічно писав про це⁷, вказувалося й на відсутність у школі кафедри агрономії, ставилося питання про піднесення межибізького училища на рівень гімназії (по аналогії з школою оо. піярів, якій князь надав щедрю допомогу). Все ж таки і це питання було вирішено. Хоча ця проблема була болючою в подальші роки, про що свідчать, зокрема матеріали перевірки училища 1833 і 1840 р.⁸ Влітку 1822 р. впритул зайнялися справою створення конвенту (інтернату)⁹, який мав функціонувати з 1822/1823 навчального року, зокрема треба було рекламувати конвент серед мешканців повіту. Зберігся список перших конвіктористів від 8 жовтня 1822¹⁰, причому на чолі кожної групи стояв викладач-репетитор. Майже всі учні були поляками. Але були й українці. Це видно хоча б з того, викладався закон Божий і викладав його православний священик (25 років), випускник Подільської семінарії о. Івана Дуніковський. Він також викладав і російську мову (про українську в Російській імперії і мови не могло бути)¹¹. Щоправда виникли проблеми й з оплатою його праці і праці ще одного православного священика о. Кролячинського, який тривалий час незважаючи на сумлінну роботу працював безоплатно, про що смотритель училища доповідав ректору Віленського університету 8.03.1825 р. Таку ж проблему мали шкільний медик училища Валентин Вітковський

та аптекар Юзеф Ребіцер, яких було відзначено краєвою премією за влаштування в училищі мінералогічного кабінету, але грошей лауреати не могли отримати два роки¹².

Про життя училища непогане уявлення дають його прибутково-видаткові книги за 1823-1824 рр. Зокрема, можна судити про платню вчителям (математики й фізики; граматики; арифметики, географії та моральної науки; історії; літератури тощо, причому вказані прізвища вчителів), капелану і сторожам, видатки на опалення, закупівлю книжок для шкільної бібліотеки тощо¹³. Доповнюють ці дані щодо викладацьких кадрів рапорти смотрителя Юліана Ковалевського ректору Віленського університету Вацлаву Пелікану і особливо послужні списки частини викладачів 1831 р.¹⁴ Зокрема, німецьку мову викладав 55-річний ельзасець із Страсбурга, учасник наполеонівських війн Людвіг Менглет, який був прекрасним викладачем, знав французьку та італійську мови і до того ж прийняв російське громадянство¹⁵. Французьку ж викладав француз, який не знав польської і тому призначалися учні старших класів з числа тих, хто добре знав французьку, щоб перекладати сказане вчителем учням і навпаки. Лікарем училища було призначено у 1830 р. доктора медицини І. Коха, випускника Вінницької гімназії і Віленського університету, який практикував у Летичівському повіті, зокрема в Межибожі¹⁶. Документи свідчать, що деякі викладачі училища (ксьондз Ясинський) були польськими патріотами і навіть висловлювали крайові думки у 1834 р. сумнозвісному Д.Г. Бібікову (його Тарас Шевченко презирливо називав «Капралом Гавриловичем Безруким» і «капралом п'яним»), за що й був звільнений з училища¹⁷. Відчувалося, що царат посилює боротьбу не тільки з польським національно-визвольним рухом, але й з польськими впливами взагалі. Так, у серпні 1840 р. замковий римо-католицький костел було перетворено у православну церкву на честь Миколая-угодника¹⁸. Але патріотичні традиції не вмерли. Так, у 1860 р. власник чоловічої школи в Межибожі Пйотр Дзенціол добивався викладання в ній польської мови, але безрезультатно¹⁹. Є й трагічні дані. Так, 22.05.1827 р. в.о. смотрителя Боровський втопився, купаючись у р. Божок²⁰.

Деякі відомості можна без перебільшення назвати сенсаційними. Так, межибізький вчитель Марцелій (Маркелій) Радзіковський викладав з 1819 р. по методиці Ендрю Белла – Джозефа Ланкастера («ланкастерівська школа»), яка ґрунтувалася на залученні старших і здібніших учнів (т. зв. моніторів) до навчання молодших. Потім «ланкастерівська школа» була переведена до місцевого костьолу. Цей метод попри певні недоліки сприяв поширенню писемності і не випадково набув популярності в Англії, Франції, США й інших країнах. У Російській імперії ланкастерівські школи беруть початок у 10-х рр. XIX ст., у Польщі – приблизно в той же час. Отже, Радзіковський як мінімум понад 10 років викладав у ланкастерівській школі з 1820 р. (в повітовому училищі, у парафіяльній школі при костьолі), а оволодів цією методикою в

Кам'янець-Подільському у 1819 р.²¹ Таким чином, ці ланкастерівські осередки (Кам'янець-Подільський, Межибіж) є одними з перших в Російській імперії і Польщі, і є першими в Україні. До того ж педагогічна справа в Межибізькому повітовому училищі (школі) стояла на високому рівні, про що, зокрема, свідчить склад книг його бібліотеки, серед яких знаходимо твори всесвітньо відомого швейцарського педагога І.Г. Песталоці (1746-1827).

У 1831 р. в зв'язку з польським повстанням училище було закрито, а у 1834 р. знову відкрито на короткий час. У січні 1836 р. воно було перетворене у дворянське повітове училище (аналогічне училище в Ярмолинцях було закрито), а у липні 1843 р. було переведено у Черноострів²². Але у Меджибожі діють приватні пансіони, не кажучи про парафіяльні школи. Але повітове училище відіграло важливу роль у культурному житті не тільки Межибожа й Поділля, але й України в цілому.

Примітки:

1. Ф. 707, оп. 314, № 18, арк. 14-15 зв.
2. Ф. 707, оп. 314, №689, арк. 17-18; №419, арк. 83-84 зв.
3. Ф. 707, оп. 314 (1818 р.), №18, Арк. 13.
4. Ф. 707, оп. 315, №34, арк. 26)
5. Ф. 707, оп. 314, №18, арк. 16-17, 18-19.
6. Ф. 707, №18 (1818 р.), арк. 31-34 зв., 30.
7. Ф. 707, оп. 314, № 18, арк. 9-12 зв.
8. Ф. 707, оп. 1, №419, арк. 7-8 зв., 79-80 зв., оп. 6, №78, арк. 2-8.)
9. Ф. 707, оп. 315, №34, арк. 1.
10. Ф. 707, оп. 315, №39, арк. 31, 35.
11. Ф. 707, оп. 314, 1824 р., №4, арк. 194-194 зв., 193-193 зв.
12. Ф. 707, оп. 314, 1824 р., № 4, арк. 79-79 зв., арк. 235-235 зв.
13. Ф. 707, оп. 314, 1824 р., № 16, арк. 7, 8, 13)
14. Ф. 707, оп. 314, №29, арк. 49-64)
15. Ф. 707, оп. 314, 1824 р., №14, арк. 184-185.
16. Ф. 707, оп. 315, №54, Арк. 4-7.
17. Ф. 707, оп. 260, №34, арк. 1-3.
18. ДА Хмельницької області, ф. 67, оп. 1, №45, арк.2-3.
19. Ф. 707, оп. 260, №34, арк. 1-2; ф. 442, оп. 810, №184, арк. 3-4 зв.
20. Ф. 707, оп. 315, №38, арк. 1 – 1зв.
21. Ф. 707, оп. 314, №25, арк. 7-8.
22. Ф. 707, оп. 8, № 689, арк. 2; Орловский М. Историко-статистическое описание местечка Меджибожа Летичевского уезда. – Хмельницкий, 2009. – С.11.

В статье на основе архивных документов характеризуется деятельность Межибожского уездного училища на протяжении 1819-1843 гг. с перерывами. Обращается внимание на содержание, формы и методы организации учебной деятельности в нем. Определяется роль и значение этого учебного заведения в системе образования Украины того времени.

Ключевые слова: *уездное училище, Межибож, преподаватели училища, ланкастерская школа.*

Отримано: 24.09.2015 р.